

Mistä opetusministeriö haluaa keskustella?

Matti Viren

Jos asioista ei halua keskustella, voi aina vedota siihen, että se ja se analyysi on osa suurempaa strategiaa, joka aukeaa vain strategialla hahmottaneille. Jos vielä voi todeta, että mahdollisten puutteiden osalta kymmeniä kehittämishankkeita on menossa ja että uusia (sisällön suhteen tosin arvoitukseksi jääviä) ehdotuksia on vielä tulossa, kaiken kritiikin voi sulavasti sivuuttaa.

Tieteessä tapahtuu -lehden numerossa 5/2004 arvostelin opetusministeriön *Koulutus ja tutki-*

mus 2003–2008 -raportin tapaa käsitellä korkeakoulujen kehittämistä. Saman lehden numerossa 6/2004 opetusministeriön yliopistoyksikön johtaja Markku Mattila vastasi kirjoitukseeni. Vastineessaan Mattila kertoo, miten *Koulutus ja tutkimus 2003* -raportti liittyy ministeriön ja valtioneuvoston työskentelyyn.

Vastineen mottona on termi kehitysstrategia, se toistuu lähes joka lauseessa. Muutama siteeraus: em. "raportti on valtioneuvoston virallinen strateginen asiakirja", joka liittyy "valtioneuvoston strategiseen ohjaukseen". "Strategisessa

ohjauksessa on haluttu korostaa hallitusohjelman merkitystä ja hallitusohjelmaan liittyvien strategia-asiakirjojen roolia”. ”Strategia-asiakirja rakentuu pääosin hallinnonrajat ylittävistä politiikkaohjelmista”. ”Näiden lisäksi strategia-asiakirjaan on sisällytetty hallituksen erityis-seurannassa olevat muut poikkialueelliset politiikat”. Edelleen kerrotaan, että ”kehittämissuunnitelma liittyy tähän hallituksen strategiakokonaisuuteen” ja että ”koulutussektorin strategiset linjaukset on tehty valtioneuvoston tasolla”. Selkokielellä tämä tarkoittanee, että raportti on osa suurempaa strategiaa. Mitä muuta tämä suuri strategia on kuin hallitusohjelma, jää epäselväksi.

Jos asioista ei halua keskustella, voi aina vedota siihen, että se ja se analyysi on osa suurempaa strategiaa, joka aukeaa vain strategiaa hahmottaneille [1]. Jos vielä voi todeta, että mahdollisten puutteiden osalta kymmeniä kehittämissuunnitelmia on menossa ja että uusia (sisällön suhteen tosin arvoitukseksi jääviä) ehdotuksia on vielä tulossa, kaiken kritiikin voi sulavasti sivuuttaa.

Mutta kyllä minun mielestäni esimerkiksi seuraaviin kysymyksiin pitää olla jokin selkokielinen vastaus:

- miten opetusta konkreettisesti kehitetään, jos opetus koko ajan vähenee?
- miten tutkimuksen laatu varmistetaan, kun määrärahojen jako perustuu vain määrällisiin tavoitteisiin
- miten yhä laajeneva korkeakoulutus rahoitetaan, kun julkisen sektorin rahoitus tilanne kroonisesti huononee seuraavan kahden vuosikymmen aikana
- mihin perustuu ministeriön asettama tohtorien valmistumiskiintiö
- miten kehitetään samanaikaisesti tutkintojen tieteellistä perustaa ja työmarkkinakäytäntöjä

Heiveröistä analysointia

Kaikkien tuntema tosiasia on, että opetusministeriön ja yliopistojen välisissä tulossopimuksissa vain määrällä on ollut merkitystä. Toki ministeriö voi tekohurskaasti sanoa, että se on aina korostanut ja painottanut laadun merkitystä, ja jatkossa laadun arviointiin kiinnitetään entistä enemmän huomiota. Mutta mitä se auttaa? Puheet ovat puheita; eivät ne muutu euroiksi muutoin kuin muuttamalla kokonaan yliopis-

tojen palkitsemisjärjestelmiä. Mutta ei siitä ole ainakaan vielä mitään merkkejä.

Mihin sitten perustuu opetusministeriön asettama tavoite 1600 tohtorista? Tämän kysymyksen osalta Mattila esittää jonkinlaisen vastauksen. Hän viittaa kahteen dokumenttiin: Suomen Akatemian selvitykseen tohtoreiden työllistymisestä ja tarpeesta sekä työministeriön laatimaan vuoteen 2030 ulottuvaan työllisyysarvioon.

Molemmat raportit ovat mielenkiintoisia muun muassa siksi, että niistä ei ole juuri lainkaan keskusteltu julkisuudessa. Kun ne lukee, ymmärtää kyllä, miksi ei ole keskusteltu. Ja ihmettelee, miten niiden perustella voidaan tehdä päätelmiä tohtorien tarpeesta.

Työministeriön raportissa [2] esitetään joukko skenaarioita toimialoittaisesta työllisyyskehityksestä 2002–2030 tyyliin ”hidas kasvu” ja ”nopea kasvu” ja ”perusura”. Laskelmissa edetään siten, että BKT:n kasvun suhteen tehdään vaihtoehtoisia oletuksia ja niiden perusteella lasketaan (tavalla joka ei käy mistään ilmi) erilaisia työllisyysuria. Näennäisesti raportissa on paljon tietoa (aina turkistarhojen työllisyysnäkyviä myöden), mutta analyttisesti se on hyvin heiveröinen, mikä luulisi pistävän ken en tahansa tutkijan silmään. Jotta ennusteet voisi ottaa vakavasti, pitäisi niiden perustua järkevään analyttiseen kehikkoon (malliin) ja laskelmien lopputuloksen ja ennusteoletusten välisen yhteyden pitäisi olla läpinäkyviä ja todennettavissa.

Vaikka meillä olisi tällainen ennustekehikko, en ole varma siitä, onko mitään mieltä yrittää ennustaa 20 tai 30 vuoden päähän, mikä on työmarkkinoiden tila ja niillä määräytyvä työllisyys. Työmarkkinat eivät noudata mitään viisivuotissuunnitelmia eikä niiden tila määräydy mekaanisesti BKT:n kasvun perustella. Työllisyyskehitys itsessään saa aikaiseksi muutoksia työmarkkinoiden toimintamekanismeissa ja sitä kautta palkkauksessa ja työvoiman tarjonnassa. Ja joka tapauksessa sellaiset asia kuin veroratkaisut, muutokset sosiaaliturvassa, muuttoliikkeessä tai pääomanliikkeissä – joko reaktiona työllisyyskehitykseen tai reaktiona muihin tekijöihin kuten julkisen sektorin rahoitus tilanteeseen – määräävät ratkaisevalla tavalla työmarkkinoiden kehityskulun.

Työministeriön raportti ei anna osviittaa nimenomaan tohtorien tarpeesta. Se kertoo vain, että (kokonais)työllisyys vuonna 2030 voi olla sama kuin, mitä se on nyt, tai että se voi poiketa siitä. Eri skenaarioiden ero vuonna 2030 on puo-

li miljoonaa työntekijää, mikä on ehkä omalla tavallaan hyödyllinen tieto: se kertoo, miten huonosti tällaiset asiat ovat ennustettavissa.

Tohtorien tarve?

Mutta kertooko Suomen Akatemian raportti sitten sen, mikä on tohtorien tarve. Vastaus on, ei.

Tarveanalyysi [3] perustuu deskriptiivisen työllisyystarkastelun ohella kahteen vuonna 2020 tehtyyn kyselyyn, joissa selvitettiin yhtäältä valmistuneiden tohtorien sijoittuminen ja toisaalta yritysten halukkuutta palkata tohtoreita. Ensin mainittu kysely luotaa kysymystä siitä, ovatko tohtorit sijoittuneet koulutustaan vastaavalla tavalla. Valtaosa vastanneista kertoi, että työ vastasi koulutusta. Valmistuneiden bruttoansiot olivat (vuonna 2002) kuitenkin siksi alhaisia, että sijoittumisen onnistumista tohtii epäillä. Alle 3000 euroa ansaitsevia tohtoreita oli 40 %. Humanisteista ja luonnontieteilijöistä lähes 60 % kuului alle 3000 euroa ansaitseviin.

Tilastot kuukausiansioista vuodelta 2001 kertovat, että ylempään korkeakouluasteen ja tutkijakoulutusasteen (johon toki sisältyvät myös liseniaatit) välinen ansioero oli ikäluokassa 25–29 8 %, ikäluokassa 30–34 6 %, ikäluokassa 35–40 4 % ja ikäluokassa 40–44 7 %. Sen jälkeen ero alkoi kasvaa ja ikäluokkaan 55–59 mennessä ero oli kasvanut 15 %:iin. Olennaista on kuitenkin se, että ikäluokissa, jossa ovat kahden viime vuosikymmen aikana valmistuneet, ansioero oli vain noin 5 %:n luokkaa. Sen perusteella voi ilman suurempiakin laskelmia päätellä, että tutkijakoulutuksen tuottoaste on korkeintaan vain muutama prosentti [4]. Valmistuneiden tohtoreiden lukumäärä oli 1990-luvun alussa vain hieman yli 500, joten opetusministeriön tavoite tietäisi tähän verrattuna kolminkertaista määrää. Kun tarjonta kasvaa nopeammin kuin kysyntä, syntyy liikatarjontaa, työttömyyttä, sijoittumista huonompiin töihin ja palkkojen laskua. Siksi tarve-ennusteita tehtäessä pitäisi vakavasti pohtia, missä määrin kysyntä-tarjontatilanne ja suhteelliset palkat muuttuvat tulevaisuudessa.

Toinen Suomen Akatemian teettämistä kyselyistä yrittää luodata tohtorien tarvetta potentiaalisten työnantajien keskuudessa. Ideana oli se, että kysyttiin, tarvitsevatko yritykset tulevaisuudessa tohtoreita. Yleensä yritykset ilmoittivat, että kyllä. Siinä ne tekevät tietenkin oikein: mitä muuta esimerkiksi tutkimuslaitos voi vastata, kun siltä kysytään, tarvitseeko se

tohtoreita. Minä en ymmärrä, miten tällaisella metodologialla voidaan päätellä tohtorien määrällinen tarve: menettely kuulostaa vähän samalta, kuin jos autonvalmistajat kysyisivät kotitalouksilta tarvitsevatko ne autoa, ja vastausten perustella päätäisivät tuotantonsa määrän.

Tohtorien tarvetta ei voi päätellä kyselytutkimuksilla. Vain kovat faktat: ansiot, ja työllistyminen antavat luotettavaa tietoa siitä, mikä lähimenneisyudessa oli kysyntä- ja tarjontatilanne. Seuraamalla jatkuvasti näitä indikaattoreita voidaan päästä sinuiksi sen kanssa, mikä on tilanne markkinoilla ja mikä on markkinoiden lyhyen aikavälin muutostendenssi. Mutta sekään tieto ei vielä riitä kertomaan, pitääkö kouluttaa vai ei.

Opetusministeriö ja suunnitelmatalous

Korkeakoulutuksen järjestäminen ei ole vain valtion asia. Se, että Suomessa valtio viimeisen kolmen vuosikymmen aikana ottanut siitä 100 prosentin vastuun, ei tarkoita, että tämä järjestely olisi ainoa toimiva myös tulevaisuudessa. Koulutus on myös yksityisen sektorin järjestettävissä – joko kokonaan tai osittain. Opetusministeriö on jostain syystä omaksunut käsityksen, että sen pitää sekä suunnitella että toteuttaa kaikille sopiva koulutus kymmeniä vuosia eteenpäin aivan kuin eläisimme jossain viisivuotissuunnitelmataloudessa. Ministeriölle on ilmeisen vieras ajatus siitä, että ihmiset voisivat itse hakeutua sopivaan koulutukseen ja että markkinat voisivat tarjota sopivia koulutuspalveluita.

Olemme kuitenkin maailmassa, jossa koulutetun työvoiman liikkuvuus kasvaa kaiken aikaa. Toisien sanoen olemme menossa kohti globaaleja työmarkkinoita. Tällöin joudutaan sellaisten kysymysten eteen kuin, koulutetaanko Suomessa Suomen vai muiden maiden työmarkkinoita varten? [5] Koulutetaanko täällä vai rekrytoidaanko muualla koulutettuja? Mihin asti (Suomessa järjestetty) koulutus voi olla täysin maksutonta ja vielä sen lisäksi mittavan subventiojärjestelmän piirissä?

Mikä on yhteiskunnan kannalta edullisin vaihtoehto? Opetusministeriön raportti on solkenaan kauniita kielikuvia uudistamisesta, kehittämisestä ja parantamisesta, mutta olisi odottanut, että se yrittänyt jollain älylliseltä tavalla herättää keskustelua siitä, mitä vaihtoehtoja on olemassa, mitä ongelmia ja etuja niihin liittyy, ja miksi ministeriön mielestä se ja

se vaihtoehto on paras mahdollinen. Tällaista analyysia minä pidän uutena avoimena hallintotapana. Mattilan käsitys asiasta tuntuu olevan kovin erilainen.

VIITTEET

- [1] Mattila sanoo, että "kehittämissuunnitelmassa ei ole epäkohtien analyysia, koska ajatus on se, että epäkohtien analyysi on tehty muulla".
- [2] Raportin tekemisestä on vastannut projektiryhmä, jota on johtanut Pekka Tiainen (Työministeriö). Raportin laatija- ja asiantuntijalista näyttää todella vaikuttavalta (nimiä on yli viisikymmentä), samaten sivumäärä, mutta koko työ tuntuu sellaiselta, että raportin painovuosi voisi hyvin olla vuoden 2002 sijaan 1972.

- [3] Suomen Akatemian raportti on tehty opetusministeriön pyynnöstä. Senkin ohjaus- ja asiantuntijaryhmään on kuulunut suuri joukko instituutioiden ja eturyhmien edustajia. Raportin laadinnasta on vastannut Liisa Savunen (Suomen Akatemia).
- [4] Tätä johtopäätöstä tukee huomio siitä, että valmistuneiden tohtoreiden keski-ikä on yhäkin niin korkea kuin 36,3 vuotta (2001).
- [5] Yksi detaljimainen esimerkki tästä muutoksesta on se, että valmistuneista sairaanhoitajista neljännes on lähtenyt ulkomaille töihin.

Kirjoittaja on Turun yliopiston taloustieteen professori.